

KAREL HOZMAN

PRINCIPY PRAGMATICKE FILOSOFIE ČLOVEKA

Pragmatismus jakožto akademicky pěstovaná filosofie prodělává v současné době ústup ze slávy. Jak ukazuje průběh mezinárodních filosofických sjezdů, pragmatismus už není převládajícím směrem v americké buržoazní filosofii. I to, že v americké filosofické literatuře z posledních let mají představitelé jiných směrů početní převahu nad pragmatisty,¹ svědčí o ztrátě jeho prestiže, kterou někdy konstatují i američtí buržoazní filosofové.²

Nelze však říci, že pragmatismus neexistuje jako filosofický směr na univerzitách v USA. Po smrti Johna Deweye (1952) nemá sice pragmatismus už žádného klasika, avšak na amerických univerzitách působí Deweyovi epigoni, kteří tradují pragmatickou filosofii a aktivně ji propagují jak v přednáškách, a publikacích, tak v neposlední řadě různými akcemi, jako jsou např. oslavy výročí Deweyova narození apod.

K současným význačnějším pragmatistům v USA patří Sidney Hook. Hook je obzvláště aktivní a značně vlivný jak v akademickém světě, jehož je významným příslušníkem, tak i mezi reprezentanty oportunistů v dělnickém hnutí. Hook pragmatismus celkem dále nerozpracovává, systematicky jej však využívá k sofistické argumentaci proti marxismu.

V činnosti Sidneye Hooka a dalších, jako např. Jima Corka, je nyní pragmatismus ideologickým prostředkem boje proti marxismu a revolučnímu dělnickému hnutí v míře větší než kdykoli jindy.

Nelze zapomínat ani na to, že pragmatismus žije i pod jinými jmény a že zejména americkou vědu stále ovlivňuje operacionalismus, jehož základem jsou v podstatě některé důležité prvky pragmatismu, skloubené a zformované v metodu, používanou ve vědeckém bádání.³ Vliv pragmatismu na badatele v jednotlivých vědách nebyl zřejmě dosud postižen v celé šíři. Máme na mysli zejména to, že celkem v nedávné době byly některé momenty pragmatismu podnětem při koncipování tak významného vědního oboru, jakým je kybernetika. Wienerovo řešení problematiky determinismu⁴ silně připomíná Peirceovy myšlenky o tychismu a evoluci,⁵ Jamesovo pojetí duševního života jako náhodného toku obsahů vědomí,⁶ ve kterém původně není žádný řád, ale náš duch jej tam může vnášet např. v případě vnímání apod.⁷ Kybernetika má zjevně také některé styčné body s pragmatisticky fundovanou psychologií E. L. Thorndika, zkoumající vztah stimulů a reakcí a utváření reakcí organismů atp. Ačkoli kybernetika jistým způsobem navazuje na filosofické koncepte pragmatismu, nenarušuje to však její celkový vědecký ráz.

Pragmatismus je nejznámější svou gnoseologií. Avšak nejrozšířenější je pro svou filosoficko-antropologickou stránku.⁸ Jako filosofie člověka žije pragmatismus v populární podobě snad nejvíce; je — zejména v USA — přímo součástí mentality buržoazie i četných maloburžoazních živlů.

Pragmatismus ovšem není filosofie výlučně americká. Myšlenkové zdroje pragmatismu jsou evropské a jeho představiteli nebyli jen Američané. V USA však měl nejdůležitější reprezentanty a nejvíce tam zdomácněl.

Při sledování filosoficko-antropologického aspektu pragmatismu se proto soustředíme zejména na názory amerických autorů — Williama Jamese (1842 až 1910) a Johna Deweye (1859—1952). Vedle toho si povšimneme i některých koncepcí anglického pragmatisty F. C. S. Schillera (1864—1937), neboť Schiller je spolu s Jamesem a Deweyem klasikem pragmatismu a spolu s nimi měl určitý podíl na rozvíjení pragmatismu amerického.

Závažnost filosoficko-antropologické problematiky v pragmatismu je dána tím, že její řešení je pragmatistům vlastně cílem, kdežto koncipování gnoseologických a jiných otázek je víceméně prostředkem.

James a Dewey potvrzují antropologický smysl pragmatismu ve svých základních dílech — pragmatismus má být především filosofií pro člověka, filosofií pomáhající člověku v jeho každodenním životě. Antropologickým problémům, otázkám lidské existence apod. věnuje pozornost i Jamesův předchůdce C. S. Peirce (1832—1914). Otázkou perspektiv člověka se zabývá F. C. S. Schiller atp. V porovnání s Jamesem a Schillerem vzbuzují však Deweyovy doktríny nejprve zdání, že jsou zaměřeny povýšce scientisticky a že antropologická stránka je u nich málo zastoupena. Bližší analýza však ukazuje, že Deweyův zájem o tuto tematiku není o nic menší než u jiných pragmatistů. Pojednává o ní řada míst Deweyova spisu *Reconstruction in Philosophy. Individualism Old and New, Problems of Men*, je jí zasvěcena značná část knihy *A Common Faith* atd.

Vzhledem k významnosti filosoficko-antropologické stránky pragmatismu je pragmatismus určitou analogií německé filosofie života (*Lebensphilosophie*) a někdy je pokládán dokonce za její odrůdu.⁹

Vyčerpá všechny aspekty pragmatistické filosofické antropologie přesahuje možnosti jednoho článku. Soustředíme se proto na její výchozí kategorie a principy. Jsou to kategorie aktivity, praxe a zkušenosti, které tvoří v pragmatistické filosofii jeden pojmový komplex. Přes svou závažnou filosoficko-antropologickou stránku a filosoficko-antropologický dosah jsou však tyto pragmatistické kategorie ve svém jádru gnoseologické. Od toho nebude možno abstrahovat ani při našem výkladu.

V pragmatistické filosofii je všude patrný důraz na praktickou činnost, ať už se tento důraz projevuje v Deweyových plánech rekonstrukce, v Jamesově a Deweyově „instrumentálním“ pojetí idejí nebo v Deweyově „experimentalistickém“ hledisku atp.

Dewey razí požadavek „rekonstruovat“ filosofii, aby se stala prostředkem jednání, zacházení s rozpory, tříbil ideje lidí pro jejich životní zápasy, aby lidem pomáhala dosahovat „spokojenějšího a inteligentnějšího štěstí“¹⁰ apod. Vedle filosofie má být „rekonstruována“ i logika, etika, výchova, náboženství i společnost jako celek; hlavním činitelem této přestavby má být filosofie.

Podle Jamesova stanoviska shodného s Deweyovým „instrumentalismem“ jsou teorie „nástroji, a ne odpověďmi na záhady, na nichž si můžeme odpočínout“.¹¹ Analogický názor měl už Peirce v článku *How to Make Our Ideas Clear*, když uváděl, že naše přesvědčení tvoří pravidla našeho jednání. Ideje jsou pak podle Deweye plány operací, jsou prostředkem k měnění tvárnosti světa.¹² Mohli bychom v této souvislosti připomenout též např. Jamesovu psy-

chologii, podle níž všechny mentální stavy vedou k činům.¹³ nebo jeho „ontologii“, podle níž je universum nehotové a může se činností lidí utvářet.

Experimentální zkoumání a tzv. experimentální myšlení, které Dewey propaguje, je řízená aktivita, je to měnění podmínek, za kterých jsou předměty pozorovány, a uspořádávání nových vztahů mezi nimi.¹⁴

Celý pragmatistický názor na poměr teorie a praxe se vyznačuje zdůrazňováním praxe. Na praxi staví pragmatismus své stěžejní principy. Základní úlohu přisuzuje praxi i ve vztahu k pravdě; pragmatisticky pojatá praxe pravdu nejen ověřuje, nýbrž i tvoří.

Sledujeme-li blíže, co pragmatisté míní praxí, zjišťujeme, že ztotožňují praxi se zkušeností.¹⁵ Je to zřejmé např. z Jamesova výroku, že vjem verifikuje pojem. Že vjem vytváří poznávací funkci pojmu,¹⁶ nebo z jeho zásady (kterou R. B. Perry jako vydavatel knihy *Essays in Radical Empiricism* cituje a označuje jako jeden z hlavních postulatů Jamesova radikálního empirismu), že praktická zkušenost, kterou se ověřuje význam jakéhokoli výroku, musí být jedinečná, že to bude jedinečná zkušenost.¹⁷ Podobně i Dewey dělá rovnítko mezi praxí a zkušeností. Svědčí o tom např. tento úryvek: „Živý tvor běže na se, trpí následky svého vlastního chování. Tento těsný svazek mezi konáním i trpěním nebo snášením tvoří, co zveme zkušenost . . .“¹⁸

Převáděním praxe na zážitky, na smyslovou zkušenost pragmatisté praxi subjektivizují.¹⁹ To je ještě více podtrženo okolností, že jejich empirismus je idealistický a že zkušenost interpretují neodrazově. (Ani materialisticky interpretovaná zkušenost není ovšem totožná s praxí, nemůže být objektivním kritériem pravdy atp.) Podle Jamese se zkušenost zakládá na tzv. čisté zkušenosti, tj. zkušenosti, v níž ještě není rozlišen subjekt a objekt a která je tudíž neutrální, ani materiální, ani ideální, a je jakousi prvotní látkou. Původ zkušenosti nemůže však spočívat v nějaké čisté zkušenosti: to, co James nazývá čistou zkušeností, je jistý duševní stav, resp. stavy, odraz hmoty, nikoli něco neutrálního. Podobný názor na zkušenost má Dewey, který nečiní rozdíl mezi skutečností a zkušeností.

Spolu s tímto rysem pragmatisticky pojaté praxe vystupuje u Schillera a u čínského pragmatisty Chu Š' do popředí ještě další znak, který pragmatisté praxi přisuzují. Schiller píše: „Mým nejdůležitějším bodem je, že svět je *plastický* (podtrhl Schiller — K. H.) a že jej můžeme modelovat na základě svých přání . . .“²⁰ Čínský pragmatista Chu Š', nazývající svou filosofii „experimentálistem“ (nebo shodně se Schillerem „humanismem“), přirovnává bytí k poslušnému dítěti, které se ochotně podřizuje tomu, abychom je okrášlili a vyšňořili podle svého přání. Jindy pak připodobňuje realitu ke kusu mramoru, z něhož můžeme vysekat jakoukoli sochu; je tvárná, může dostat jakýkoli vzhled, který se nám zlíbí jí dát.²¹

Pohled na svět u „humanistů“ Schillera a Chu Š' je ve shodě s Jamesem, Deweyem a jinými pragmatisty voluntaristický. Praxe pak je činnost, již mají lidé měnit tvárný svět tak, jak se jim zamane.

Podobně jako pragmatistická filosofie i pragmatisticky orientovaná psychologie přeceňuje praxi. James ve své psychologii zveličil význam jednání a činnostních návyků na úkor myšlenkové činnosti. To bylo ještě více vyhoceno v psychologii E. L. Thorndika a zejména pak u J. B. Watsona, který ve svém behaviorismu dospívá nakonec až k tomu, že činnost člověka líčí jako obdobu pohybů složitého stroje, automatu, který pasivně reaguje na podněty zvenčí.

Watson uplatnil některé zásady pragmatismu (především jeho antiintelektualismus) radikálněji než sami pragmatističtí filosofové. Neudíví proto, jestliže behavioristická, pragmatismem podmíněná koncepce praxe je přímým protikladem voluntaristické praxe, jak ji hlásají James, Dewey, Schiller aj.

Zcela ve shodě s pragmatismem chápe však behaviorismus člověka biologisticky, převádí jej na živočišnou bytost a přehlíží jeho podstatnou společenskou stránku. Praxe má pak charakter biologické činnosti, zaměřené jen k uspokojování potřeb organismu.²²

Pragmatisté se brání proti tomu, aby jejich zdůrazňování praxe bylo vykládáno jako nedoceňování teorie.²³ Ve skutečnosti orientace na konkrétnost, na fakta, na jednání a na moc²⁴ v pragmatismu povýtce znamená praxi bez teorie. Vysvítá to například z Jamesova požadavku, že fyzika nemá být vědou o hmotě, o molekulách atp., nýbrž vědou o způsobech, jak se můžeme zmocnit těles a pohánět je.²⁵ Likvidátorská tendence, pokud jde o předmět vědy, netýká se jen fyziky, o níž píše James, nýbrž i jiných přírodních věd a také věd společenských. To, co píše P. K. Crosser o Deweyovi, že totiž likviduje předmět přírodních a společenských věd,²⁶ neplatí jen o Deweyovi, nýbrž je celkovou tendencí pragmatismu vůbec: Tento hrot směřuje v neposlední řadě i proti filosofii a jejímu předmětu. Pragmatická metoda, podle níž o smyslu problému rozhoduje jeho praktický dosah, je mj. povolána k tomu, aby byly likvidovány filosofické spory²⁷ a hlavní problémy filosofie eliminovány jako málo plodné a málo potřebné.²⁸

Teoretický dosah má i pragmatisticky pojatá pedagogika se svým akcentem na praktické, a nikoliv intelektuální zaměření výuky a výchovy. Dewey — hlavní autor pragmatistické pedagogiky — vyzdvihuje důležitost učení pro povolání,²⁹ které se má dít v činnosti, a razí zásadu učit se činností (learn by doing). Praktickou činností, konáním (doing) se v tomto hesle míní činnost nepodložená teorií, oddělená od teorie a předem nepromyšlená. Člověk se učí bez náležitého přemýšlení a porozumění věci, jen mechanicky a zkusmo, tato činnost má celkem náhodný charakter a rovněž úspěchu, pokud k němu vede, dosahuje se jen náhodně. Výsledkem je pak úzký praktikismus a bezmyšlenkovitě rutinérství. Nejde tu o vědeckou koncepci teorie a praxe a nejde tu vůbec o jejich sepětí, nýbrž o oddělování praktické činnosti od teorie a o zbavování praxe jejího teoretického aspektu.³⁰ Naproti tomu vědecké, marxistické chápání teorie a praxe a jejich vzájemného vztahu zahrnuje uznání relativní samostatnosti teorie i praxe a jejich vzájemné plynulé přechody; spojování teorie a praxe znamená pak prohlubování teorie na základě praxe a rozvíjení praxe na základě prohloubené teorie.

Jako filosofie praktického života je pragmatismus zároveň i filosofií úspěchu. Není bez zajímavosti povšimnout si, co je obsahem tohoto pragmatistického pojmu. Třebaže pragmatisté nikde jasně pojem úspěchu nevymezují, lze z jejich koncepcí vyvodit závěr, že — v teoretické rovině vzato — je úspěch totéž, co uspokojivý smyslový zážitek. Tento závěr je potvrzen i pragmatistickými výroky, že naše ideje, pojmy, teorie platí jako pravdivé potud, pokud harmonicky vedou zpět ke světu smyslů,³¹ že vjem verifikuje pojem,³² že ideje se stávají pravdivými jen tehdy, umožňují-li nám uspokojivé stanovisko k ostatním částem naší zkušenosti (James, Dewey, Schiller)³³ atd. U Jamese, Deweye i u jiných pragmatistů je to jedinečná zkušenost, je to stále pouze zážitek, jmenovitě uspokojivý zážitek, který verifikuje pravdivost ideje, pojmu, teorie (i De-

weyovy „oprace“ jsou zážitky, jsou to „zakoušená jednání“). „Úspěch“ v pragmatismu není tedy nikterak objektivním kritériem pravdivosti ideje. Naopak, výslovně se hovoří o subjektivnosti tohoto úspěchu jakožto kritéria.

Konstatováním, že „úspěch“ spočívá v uspokojivé jedinečné zkušenosti, není podána celá jeho charakteristika. Studium pragmatistických spisů se lze dopátrat bližších určení. Je tu třeba vzít v úvahu Jamesovu teorii přesvědčenosti. Základem této teorie je Humova teze, že víra v něco znamená jen mít ideu toho živým a aktivním způsobem. Míra živosti představy určuje podle Jamese míru reálnosti představovaného objektu.³⁴ James rozeznává několik „světů“ — svět smyslový, svět vědy, svět ideálních vztahů a abstraktních pravd, svět „idolů lidského rodu“, různé supranaturální světy, různé „světy individuálních mínění“, i světy šílenství a vrtochů³⁵ a říká, že každý z těchto světů je svým způsobem reálný, je-li naň zaměřena pozornost.³⁶ Tento čirý subjektivismus je zdůrazněn i v Jamesově výroku, že zdroj a původ reality je „subjektivní, jsme to my“³⁷ (podtrhl James — K. H.). Realita i pravda je podle Jamese závislá na subjektu, na vůli a víře a víra zase spočívá v citu.³⁸ Zbývá ještě doplnit, že emoce jsou svázané s instinkty, nejsou odlučitelné od instinktů.³⁹ Víra v realitu a pravdu tedy konec konců tkví v emocích a instinktech. Míra vitální prospěšnosti rozhoduje pak o tom, co je pro nás lépe věřit a co se tedy stane pro nás pravdivé.⁴⁰

Úspěch tedy nakonec spočívá ve vitální prospěšnosti a míra jeho reálnosti či nereálnosti musí být konec konců posuzována emocemi nerozlučně spjatými s instinkty.

Vzhledem k tomu, že podstata úspěchu je spatřována ve vitální prospěšnosti, může pragmatismus ospravedlňovat i nízké a amorální cíle; pragmatisté se marně snažili zbavit se obvinění, že jejich názor je hmotářský, že je to filosofie dolaru atp.

Pragmatistický požadavek úspěchu je především požadavek úspěchu v praxi. Osobní zdatnost, jak ji hlásá pragmatistická pedagogika, má být prostředkem k jeho dosažení. Pro prosazování pragmatistické pedagogiky a pro její uplatnění v praxi učinil mnoho největší český monopolista Baťa. Ideologie batismu byla pragmatismem silně ovlivněna a zásada osobní zdatnosti a pracovní výkonnosti se stala jedním z jejich hlavních principů.⁴¹ Vzhledem k svému individualistickému ražení, shodujícímu se s celkovým individualistickým charakterem pragmatismu, byla v batismu tato zásada nástrojem kapitalistické racionalizace. Zároveň měla sloužit k rozbíjení dělnické solidarity tím, že stavěla zájmy jednotlivce nad zájmy kolektivu a proti nim.

S praktickým zaměřením a údajnou neakademičností pragmatismu souvisí i jeho řešení problematiky optimismu a pesimismu. Např. Schiller vidí přednost pragmatismu před „akademickou filosofií“ v tom, že pragmatismus řeší tyto otázky, a vytýká „akademické filosofií“, že většinou couvla před vysvětlením „podivné dialektiky naděje do budoucnosti a obav z budoucnosti“ atp.⁴² Problematika pesimismu a optimismu má nikoli bezvýznamné místo už ve filosofii C. S. Peirce. V Peirceově ontologii jsou naznačeny jisté možnosti optimismu — původní chaotický svět ovládaný náhodami nabývá v procesu evoluce postupně prvků racionálního uspořádání.⁴³ Přesto však Peirce pokládá lidské počínání za marnost — štěstí člověka bude vždy zničeno, jsouc vystřídáno smrtí. Peirceova filosofie vyznívá pak jednoznačně pesimisticky.

James se zabývá otázkami optimismu a pesimismu především v souvislosti s kritikou racionalismu. James odmítá racionalismus pro jeho přeceňování účelné

stránky skutečnosti a pro jeho uhlazené vidění světa a vyzdvihuje zájem pragmatismu o jednotlivá fakta, jak příznivá, tak i nepříznivá, o utěšenou i neutěšenou stránku života atp.⁴⁴ James nesouhlasí s jednoznačným optimismem jako iluzorním, nehlasí se však také k pesimismu. Volí jakousi střední cestu, při čemž zjevně tenduje spíše k optimismu — člověk může měnit svět k lepšímu a důležitou úlohu tu má víra. K osvětlení její úlohy se hodí pragmatistický příklad tohoto typu: Víra, že získáme něčí náklonnost, nás vede k vytvoření faktu, k jednání, jímž dosahujeme cizí náklonnosti. Přáním, aby něco bylo faktem, se tento fakt uskutečňuje. Zároveň se tu vytváří pravda, vytváří se tu pravdivost víry, že přízeň dotyčného člověka získáme. Je však nutno podotknout, že jde o záměnu pojmů. Dosažení příznivé náklonnosti někoho je využitím možností, které jsou objektivně dány. Nejsou-li objektivní možnosti, je vše marné. Podobný je Jamesův příklad se zbloudilým, nezkušeným horolezcem, který si může zachránit život jen odvážným skokem, jenž však může snadno skončit smrtelně. Zdaří-li se skok, způsobila to víra, že vše šťastně dopadne, neboť dodala člověku odvahy, zmobilizovala jeho síly atp.; jednal správně, protože věřil v to, po čem toužil.⁴⁵ Ani tento příklad neobstojí. Je sice pravda, že možnost se uskutečňuje realizací a že subjektivní podmínky jsou k tomu nutné, avšak realizace nemůže vytvořit objektivní možnost (přesně vzato, tam, kde není objektivní možnosti, nelze o realizaci ani hovořit). U Jamese se tedy řešení otázek pesimismu a optimismu váže k jeho pojmu víry a je laděno silně voluntaristicky.

Schiller spojuje optimismus s „biologickou historií“⁴⁶ a píše, že „živé bytosti mohly přežít v boji o bytí jedině tehdy, jestliže cítily a věřily, že život stojí za to, aby byl žit, nebo aspoň jednaly tak, jako kdyby v to věřily“.⁴⁷ Cena života založená na pouhé víře nebo dokonce na jednání „jako kdyby“ je ovšem optimismus velmi labilní a snadno se zvrací ve svůj opak. Neudivuje proto, že Schiller je zároveň autorem krajně pesimistické a dekadentní knížky,⁴⁸ kde je smysl lidského života přirovnáván k osudu mytologického Tantara.

Postavení člověka ve světě nevidí v růžovém světle ani J. Dewey. Nejistotu, obavy z budoucnosti, která se člověku mnohdy jeví jako osud, zahrnuje Dewey přímo do centrálního pragmatistického pojmu, do pojmu zkušenosti. Hovoří pak o „osudové“ implikaci budoucnosti v přítomném okamžiku atp.⁴⁹ Na jiném místě opět rozvádí své teze o nebezpečném světě a o postavení člověka v něm. V souvislosti se svým pojetím náboženství píše o nekontrolovaných, nezvládaných silách, jimiž je protkán osud člověka,⁵⁰ atp. Deweyova doktrína o nebezpečnosti světa je pokračováním Nietzscheových názorů o vratkosti člověka v postavení, o tom, že se jen iluzorně domníváme opak (sedmé totiž na hřbetě tygra), názorů, jimiž byl ovlivněn i C. S. Peirce. Právem bývá uváděno, že se v nich obráží pocit nejistého postavení buržoazie, vyvolaný Pařížskou komunou.⁵¹ Dewey však rozpracovává též myšlenku tzv. meliorismu, podle níž lze do jisté míry a v jistých mezích skutečnost zlepšovat. Meliorismus opírá Dewey o své evolucionistické pojetí vývoje. Jediným cílem jsou pak evoluční změny — růst;⁵² nikoli dokonalost jako konečný cíl, nýbrž stále trvající proces zdokonalování, zrání, zjemňování je cílem v životě.⁵³ Deweyův meliorismus, navazující na koncepcí Jamesovu a některé myšlenky Peirceovy, požaduje dílčí změny místo zásadních, jak vysvítá např. též z Deweyova výroku: „Nikoli zdraví jako cíl ustálený jednou a provždy, nýbrž potřebné zdravotní zlepšení — nepřetržitý pochod — jest cílem a dobrem.“⁵⁴ Meliorismus aplikován na společnost stává se (u Deweye a hlavně u Hooka) prostředkem sofistické protirevoluční argumen-

tace.⁵⁵ Jde ovšem o názor absurdní a optimismus v něm zahrnutý je neživotný, není skutečným optimismem.

Jakkoliv pragmatisté optimismus vůbec uznávají, může se tento optimismus — přes všechno slovní brojení pragmatistů proti iluzím v pohledu na svět — snadno změnit v sebeklam, neboť je založen na pouhé víře, na víře v to, co by bylo pro nás lepší věřit. Někdejší vtip Voskovce a Wericha, že docházejí-li někomu peníze, udělá lépe, řkne-li, že nemá kapsu poloprázdnou, ale poloplnou, je zdařilá karikatura takového optimismu.

S otázkou optimismu u pragmatistů souvisí jejich požadavek stále jednat, podnikat, nedat se odradit nezdarem, neváhat při neúspěchu začít znova apod. Racionální jednání a oprávněný optimismus je však konec konců fundován poznáním objektivních vývojových zákonů skutečnosti. Jelikož toliko marxismus skýtá pravdivé poznání dějinných zákonů, může být pouze marxismus základem takového jednání a takového optimismu. Pragmatismus se svým pluralistickým pojetím vesmíru je však protivníkem takové koncepce.⁵⁶ Pragmatistický pluralismus, vyplývající z pragmatistického radikálního empirismu, zdůrazňuje část, jednotlivinu, a celek pokládá za sbírku částí.⁵⁷ James popírá, že věci tvoří navzájem jednotu,⁵⁸ a dokonce tvrdí, že existují jen části a žádné spojení částí v celek.⁵⁹ Důsledkem takového izolujícího stanoviska je pak popírání skutečné kauzality (kauzalita se nepokládá za ontologickou kategorii)⁶⁰ i objektivních zákonů skutečnosti. Proto nemůže pragmatismus ani vědecky vyložit skutečnost, ani dát návod k racionálnímu jednání. To se projevuje též v pragmatistických etických koncepcích. Situace, v nichž se člověk ocitá, jsou prý zcela jedinečné⁶¹ a neopakovatelné. Každá jednotlivá situace má pak svoje nenahraditelné dobro.⁶² Určení dobra závisí na jednotlivci a na jedinečné situaci. Nemá si přitom brát ani poučení z minulosti, má hledět vpřed, nikoli zpět (minulost není to, co se nás skutečně týká). Domyšleno do konce, jsou obecná pravidla jednání a obecně platné mravní normy nemožné. Pragmatismus tedy nabádá člověka, aby jednal, neukazuje mu však, jak si má počínat, ponechává ho, aby se rozhodoval tak, jak sám uzná za vhodné. Vedení člověka v životě přenechává pak pragmatismus vlastně náboženství. Pragmatisté to sice neřikají vysloveně, je to však závěr logicky důsledně vyplývající z pragmatistické obhajoby náboženství a pronáboženského vyznění pragmatismu jako celku.⁶³

Přímou i nepřímou a víceméně otevřenou apologií náboženství se pragmatismus — varianta pozitivistické filosofie⁶⁴ — liší od jiných forem pozitivismu. Odlišuje se od nich jak rozvinutější iracionalistickou, tak i voluntaristickou stránkou, a především ovšem také zdůrazněním aktivity a praxe. Kromě toho má pragmatismus ve srovnání s nimi přednost v pohotovějším reagování na prakticky politické problémy své třídy atp.

Na rozdíl od ostatních odrůd pozitivismu a dalších směrů současné buržoazní filosofie byl pragmatismus vybudován na základě již existujícího buržoazního světového názoru; ten byl v pragmatismu technicky propracován a dostalo se mu podoby uceleného filosofického směru.⁶⁵

Tím, že se pragmatismus zabývá tradiční pozitivistickou problematikou a zároveň otázkami filosoficko-antropologickými, je jakoby pojitkem mezi pozitivismem a existenciální filosofií. V porovnání s existencialismem má však výhodu v tom, že se dá snáze popularizovat; je filosofií povýtee extravertní, beroucí v úvahu každodenní zkušenost člověka, propagovatelnou srozumitelněji a názor-

něji bez složitého pojmového aparátu a výkladu „metafysických“ záhad atp. V tom jsou také některé příčiny trvanlivosti pragmatismu.

Pragmatismus vydávali někteří jeho stoupenci za filosofický výraz kladných vlastností amerického lidu, jako jsou jeho praktičnost, věcnost, konkrétnost v myšlení, pracovní píle a zdatnost apod. Ve skutečnosti pragmatismus přetavuje ve svých filosofických principech tyto kladné rysy v jejich pravý opak: z praktičnosti a pracovní aktivity dělá praxi naslepo a voluntarismus, z věcnosti subjektivnost, z konkrétnosti plochý empirismus atd. Pragmatismus nevyjadřuje pozitivní rysy „druhé Ameriky“; není také, jak jsme již uvedli, jen jevem americkým.

Konstatovali jsme, že pragmatismus vidí základ gnoseologie a filosofické antropologie v kategorii praxe; koncipuje však praxi, a proto i teorii poznání a filosofii člověka subjektivisticky.

Objektivně platné řešení filosoficko-antropologické problematiky je možné jen v marxistické filosofii,⁶⁶ která je metodou vědeckého poznání a revolučního přetvoření světa. Jen s přihlédnutím k revoluční stránce praxe, k revoluci, která osvobozuje dělnickou třídu a pak i lidstvo vůbec, lze pojmut filosoficko-antropologickou problematiku vědecky.

Pragmatismus sice vyzdvihuje některé důležité problémy, jako jsou otázky aktivity člověka, jeho iniciativy, pracovní zdatnosti apod. Avšak ani způsob jejich vytyčení, ani jejich zodpovězení nelze přijímat, a mají-li být detailněji vědecky propracovány v psychologii, sociologii a filosofii, je třeba se přitom řídit marxistickým, pragmatismu protikladným hlediskem.

POZNÁMKY

- ¹ Viz např. sborník statí amerických buržoazních filosofů *American Philosophers at Work* (ed. Sidney Hook, New York 1956), který podává jistý celkový obraz o jejich činnosti.
- ² Např. propagátor pragmatistické filosofie J. H. Randall Jr. v článku *The Future of John Dewey's Philosophy* přiznává, že je sotva novinkou, že myšlení Johna Deweye už není nejnovější filosofickou módou — viz *The Journal of Philosophy*, Vol. LVI, No. 26, December 17, 1959, str. 1007.
- ³ O tom, že operacionalismus je přes některé výpůjčky z neopozitivismu v podstatě laďen pragmatisticky, viz v článku Karel Gozmau, *Některýje zametki ob operacionalizme*, Sborník prací fil. fak. Brno G 6 (1962), str. 153 n.
- ⁴ Srov. Norbert Wiener, *Kybernetika a společnost*, NCSAV, Praha 1963, str. 25 n.
- ⁵ Srov. C. S. Peirce, *Chance, Love and Logic*, London—New York 1923, str. 202.
- ⁶ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, I, kapitola Stream of Thought.
- ⁷ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 166.
- ⁸ Tato stránka pragmatismu se např. zračí v titulu práce Karla Čapka, *Pragmatismus čili filosofie praktického života*, 1918.
- ⁹ Za odrůdu filosofie života označuje pragmatismus K. Schrickel. Viz stať K. Schrickel, *Über den pragmatistischen Freiheitsbegriff bei W. James, R. B. Perry, J. Dewey und S. Hook* v čas. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*, 1957, 2, str. 144, 145.
- ¹⁰ J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 26, 27.
- ¹¹ W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 35.
- ¹² Viz např. J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2nd Printing, str. 138.
- ¹³ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, I, str. 5.
- ¹⁴ Viz J. Dewey, *The Quest for Certainty*, New York 1929, 2nd Printing, str. 123.
- ¹⁵ Z marxistických kritiků pragmatismu to konstatuje G. A. Kursanov. Viz G. A. Kursanov, *Gnoseologija sovremennogo pragmatizma*, Moskva 1958, str. 52—53, 65.
- ¹⁶ Viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 60—61.
- ¹⁷ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York—London 1927, str. 210 a *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. X.

- ¹⁸ J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 69.
- ¹⁹ O tom, že praxe je nutně měněním objektivní skutečnosti hmotným zasahováním člověka a o dalších znacích praxe viz v článku K. Hožman, *K diskusi o úloze praxe v procesu poznání*. Sborník prací fil. fak. Brno G 2 (1958), str. 83 n.
- ²⁰ Viz F. C. S. Schiller, *Axioms as Postulates, Personal Idealism*, ed. Henry Sturt, London 1902, str. 61.
- ²¹ Viz Chu Si, *Experimentalismus*, Spisy, díl II, str. 106–107 — citováno podle Čan Žu-sin, *Kritika pragmatistické filosofie Chu Si*, překlad E. V. Nikogosova, Izd. inostrannoj literatury, Moskva 1958, str. 14–15.
- ²² Srov. J. Lingart, *Amerikanskij pragmatizm*, Moskva 1954, str. 110 n.
- ²³ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York—London 1927, str. 206–212.
- ²⁴ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 34.
- ²⁵ Viz tamtéž, str. 32–33.
- ²⁶ Viz P. K. Crosser, *The Nihilism of John Dewey*, rus. překlad P. K. Krosser, Nihilizm Džona D'žui, Izd. inostrannoj literatury, Moskva 1958, str. 108.
- ²⁷ Srov. W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, např. str. 33.
- ²⁸ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 96.
- ²⁹ Viz J. Dewey, *Demokracie a výchova*, Praha 1932, str. 421 n.; viz též J. Dewey, *O pramenech vychovatelské vědy*, Praha 1927. Dodatek 2.: Souhrn Úvodu do filosofie výchovy, str. 96.
- ³⁰ Pragmatistické pojetí školy kritizuje např. Vladimír Grulich v článku *Za spojení školy se životem*, Filosofický časopis, 1960, č. 2, viz str. 172–174.
- ³¹ Viz W. James, *The Meaning of Truth*, New York—London 1927, str. 135.
- ³² Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 134, 136.
- ³³ Viz tamtéž, str. 38–39.
- ³⁴ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 307.
- ³⁵ Viz tamtéž, str. 291–293.
- ³⁶ Viz tamtéž, str. 293.
- ³⁷ Viz tamtéž, str. 296–297.
- ³⁸ Viz W. James, *Selected Papers on Philosophy*, London—New York 1943, str. 107. Viz též W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 283, 321.
- ³⁹ Viz W. James, *Principles of Psychology*, New York 1918, II, str. 442.
- ⁴⁰ Viz tamtéž, str. 52–53.
- ⁴¹ Působení pragmatistické pedagogiky v kapitalistickém Československu rozebírá Josef Linhart. Viz J. Lingart, *Amerikanskij pragmatizm*, Moskva 1954, str. 228 n.
- ⁴² Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 155.
- ⁴³ Viz C. S. Peirce, *Chance, Love and Logic*, London—New York 1923, str. 202. Srov. tamtéž str. 304.
- ⁴⁴ Viz W. James, *Pragmatism*, Praha 1918, str. 19.
- ⁴⁵ Viz W. James, *Selected Papers on Philosophy*, London—New York 1943, str. 153.
- ⁴⁶ Viz F. C. S. Schiller, *Must Philosophers Disagree?*, London 1934, str. 144.
- ⁴⁷ Tamtéž.
- ⁴⁸ *Tantalus or the Future of Man* (1924).
- ⁴⁹ Viz J. Dewey, *Experience and Nature*, Chicago—London 1926, str. 7.
- ⁵⁰ Viz J. Dewey, *A Common Faith — Intelligence in the Modern World. John Dewey's Philosophy*. Ed. J. Ratner, New York 1939, str. 1020.
- ⁵¹ Viz např. *Dějiny filosofie*, redakce M. A. Dynnik, M. T. Jovčuk aj., IV, NPI, Praha 1962, str. 337.
- ⁵² Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 140.
- ⁵³ Viz tamtéž, str. 134–135.
- ⁵⁴ Viz tamtéž, str. 134.
- ⁵⁵ Srov. H. K. Wells, *Pragmatismus — filosofie imperialismu*, SNPI, Praha 1956, str. 199; srov. též str. 198.
- ⁵⁶ Srov. J. Dewey, *Freedom and Culture*, New York 1939, str. 74 n.
- ⁵⁷ Viz W. James, *Essays in Radical Empiricism*, New York 1922, str. 41.
- ⁵⁸ Viz W. James, *A Pluralistic Universe*, New York 1912, str. 325.
- ⁵⁹ Tamtéž, str. 194.
- ⁶⁰ Srov. J. Dewey, *Logic. The Theory of Inquiry*, London 1939, str. 462.
- ⁶¹ Viz J. Dewey, *Rekonstrukce ve filosofii*, Praha 1929, str. 124.
- ⁶² Viz tamtéž, str. 129.
- ⁶³ Pronábožensky vyznívá pragmatistické učení jako celek, otázkám náboženství a jeho pod-

poře je věnována řada míst v pragmatistických pracích, je jim věnován Jamesův obšírný spis *Varieties of Religious Experience*, Deweyův *A Common Faith* atp.

⁶⁴ Viz V. I. Lenin, *Spisy*, sv. 14, SNPL, Praha 1957, str. 361.

⁶⁵ Viz H. K. Wells, *Pragmatismus — filosofie imperialismu*, SNPL, Praha 1956, str. 12.

⁶⁶ Srov. závěrečné úvahy Kosíkovy *Dialektiky konkrétního*, NČSAV, Praha 1963.

PRINCIPLES OF PRAGMATIC PHILOSOPHICAL ANTHROPOLOGY

Anthropological questions play an important part in pragmatic philosophy. In substance, the conceptions of the pragmatic theory of knowledge are a means of solving anthropological problems.

The main principles of pragmatic philosophical anthropology are shown in the present paper as illustrated by the views of the classical representatives of American pragmatism — W. James and J. Dewey — and also of the English pragmatic philosopher F. C. S. Schiller.

The most relevant is the concept of practice on which the theory of knowledge as well as the philosophical anthropology of pragmatism is based. According to pragmatism truth is not only verified but also made by practice. By practice, an individual experience is meant. It has its origin in the so called pure experience, that is, in such experience in which neither subject nor object are yet distinguished. Practice is taken not only as not reflectionary but also as all-powerful in character. Man, whose main features are social, is reduced to a natural being, whose practice is a mere biological activity serving to provide organic needs. The stress on the role of practice results in an anti-theoretical tendency which is manifested in the pragmatic account of the tasks of philosophy, of pedagogical theory and the tasks of other sciences. The theoretical element is eliminated from practice in the last instance.

Closely related to the pragmatic concept of practice is the concept of success. Success assessed at the theoretical level consists in a satisfactory experience and in biological usefulness.

Connected with the practical tendency of pragmatism are the questions of optimism and pessimism. The philosophy of James' predecessor C. S. Peirce is pessimistic. On the whole Schiller's philosophy is pessimistic as well. James is not a thoroughgoing optimist but is rather optimistically inclined. According to Dewey the world can be improved but the change can be only partial, not radical. The idea of so called meliorism is used as a pseudoargument against the socialist revolution by Dewey and his follower S. Hook too. Pragmatic optimism is delusive, being based on mere belief, on the belief in what we had better believe.

Pragmatism demands action but its theory of knowledge as well as its philosophical anthropology is subjective. Thus it cannot be a real guidance for man's living. This task can be taken over by religion, for which pragmatism systematically and in different ways argues.

Pragmatism as a bourgeois philosophy is conservative and is aimed against socialist revolution. Its concept of practice owing to its subjectivity plays into the hands of bourgeois — and also petty-bourgeois — practice.

Only in Marxist, scientific philosophy and hand in hand with revolutionary practice can the theoretical, philosophical problems of man be solved objectively.

Translated by K. Hozman